

Kertomuksia hyvinvointivaltion epäonnistumisesta – kirja naisvankien elämästä

HEINI KAINULAINEN & PÄIVI HONKATUKIA

Toimittaja Sonja Saarikosken naisvangeista kirjoittama teos sai alkunsa vuonna 2017, kun hän päätyi viettämään viikon Hämeenlinnan vankilassa tutustuen useisiin naisvankeihin. Hän kirjoitti käynnistään jutun Helsingin Sanomien Kuukausiliitteeseen. Vuonna 2020 Saarikoski palasi aiheen pariin tavoitteenaan tietokirjan kirjoittaminen. Naisvangit rakentuu keskeisen avainhenkilön ”Paulan” ja muiden naisvankien kertomuksien varaan, ja heidän toisiinsa risteävälle ja ylisukupolvisille elämänkululle. Paula oli ollut useaan otteeseen vankina, ja vankilaan päätyivät myös kaksi hänen tyttäristään. Teos on saanut paljon julkisuutta, ja syystä. Se oli yksi vuoden 2023 tietokirjallisuuden Finlandia-palkintoehdokkaista.

Saarikosken kirjaan osallistuneet naiset kertoivat omasta elämänkulustaan, merkityksellisistä ihmissuhteista, väkivallasta, päihteistä ja rikoksista, kuten myös vankilarangaistuksen suorittamisesta ja kohtaamisista eri viranomaisten kanssa. Saarikoski on perehtynyt aihepiiriä koskevaan tutkimukseen ja kriminaalipoliittisiin keskusteluihin. Naisten henkilökohtaisten elä-

mäntarinoiden esittely ja niiden peilaaminen yhteiskunnallisessa kehityksessä tekee kirjasta mielenkiintoisen ja vaikuttavan luku-kokemuksen. Samalla se on uskoettava ja elämänmakuinen kuvaus vankilaan päätyneiden naisten elämäntilanteista.

Saarikosken yhteydenpito avainhenkilönsä Paulan kanssa oli tiivistä. He tapasivat säännöllisesti, soittelivat ja kävivät yhdessä katsomassa Paulan elämään kuuluneita paikkoja. Toisinaan Saarikoski oli läsnä naisten asioidessa viranomaisten kanssa. Hän hankki naisten avulla heitä koskevaa asiakirja-aineistoa lastensuojelusta, lääkärissä käynneistä, esitutkinnasta, oikeudenkäynneistä ja vankilasta. Lisäksi Saarikoski keskusteli kirjaa valmistellessaan viranomaisten ja asiantuntijoiden kanssa, ja luki lehtijuttuja.

Narratiivinen tietokirja

Saarikoski uskoo haastateltujen naisten puhuneen hänelle vilpittömästi ja totuudenmukaisesti. Teoksen jälkisanoissa hän kiittää olevansa tutkija. Hän määrittelee kirjansa ”narratiiviseksi tietokirjaksi”. Selvää on, ettei teosta ole tehty tutkimuksellista läh-

Sonja Saarikoski
Naisvangit
Siltala, 2023

tökohdista, jolloin haastattelu- ja muun tutkimusaineiston käsittelyä olisivat ohjanneet valittu teoreettinen viitekehys ja keskeiset käsitteet. Tutkija saattaisi ottaa etäisyyttä aineistosta ja analysoida tutkimusmenetelmien avulla naisten puheiden moniulotteisuutta esimerkiksi erilaisia puhetoimia tai diskursseja jäljittämällä. Tutkimuksellisemmin orientoituneen teoksen olisi voinut sitoa luontevasti osaksi kriminologiaa, ja sen olisi voinut kehystää syvällisemmin kriminaalipoliittikkaa ja kontrollipoliittista päätöksentekoa koskevilla keskusteluilla.

Toisaalta Saarikosken käyttämä aika naisten kanssa herättää kysymään, olisiko kirjan kaltaista naisvankien herkkää ja pitkäjänteistä kuuntelua edellyttävää tutkimushanketta ollut edes mahdollista toteuttaa nykyisenä tiedon tuottamisen nopeutta painottavana aikana. Teoksen vahvuus on naisten kertomusten intensiivisessä kuuntelemi-

sessä ja niiden huolellisessa dokumentoinnissa. Tutkimuskentän sisältä päin katsottuna vastaavalle hankkeelle voisi olla vaikea saada rahoitusta. Yhtä kaikki teos joka tapauksessa osoittaa vakuuttavasti sellaisen laadullisen tutkimusotteen merkityksen, joka perustuu pitkäkestoiseen luottamuksen rakentamiseen heikossa asemassa olevien ihmisryhmien kanssa. Kirja on tärkeä esikuva tutkijoille, jotka ovat kiinnostuneita ihmiskohtaloista yhteiskunnan marginaaleissa.

Järjestelmän pettämät ja syrjäyttämät naiset

Saarikosken haastatteleminen naisten elämäntarinoita on määrittänyt vaikea elämä ja heidän haavoittuva asemansa yhteiskunnassa. Tarinoista voi paikantaa monenlaista jo lapsuudessa alkunutta laiminlyöntiä, kaltoinkohtelua, osattomuutta ja puutetta. Kaikkien kirjan naisten elämänkuluissa oli vaiheita, jolloin he olisivat tarvinneet tukea, turvaa ja suojelua. Osa naisista oli alaikäisenä sijoitettuna kodin ulkopuolelle. Moni kohtasi jo lapsuusvuosinaan väkivaltaa – erityisesti seksuaaliväkivaltaa. Osa naisista, kuten Paula, oli jatkuvasti poliisin kanssa tekemisissä eri rooleissa: milloin epäiltynä, milloin rikoksen uhrina. Naiset oppivat jo varhain, että heidän on pärjättävä yksin. Kirjassa on kuvauksia nuorten tyttöjen yrityksistä kertoa heihin kohdistuneesta seksuaaliväkivallasta tai kaltoinkohtelusta, mutta heitä ei uskottu. Se herätti epäluottamusta, pettymystä ja vihaa.

Kirjassa kuvataan, miten ympäröivä yhteiskunta ja palvelujärjestelmä ovat kohdanneet naiset stereotyyppisten ennakkoluulojen ja -oletusten kautta

ja naisiin on suhtauduttu kielteisesti, syyllistävästi tai tuomitsevasti. Viranomaiset eivät aina myöskään selittäneet toimintaansa tai esittäneet ymmärrettäviä perusteluja tekemiensä päätösten tueksi, mikä aiheutti epä-tietoisuutta sekä avuttomuuden ja voimattomuuden tunteita.

Naisten kertomukset todistavat yhteiskunnan eri järjestelmien epäoikeudenmukaisuudesta, jopa epäinhimillisyydestä sekä siitä, miten naiset syrjäytettiin järjestelmän asiakkaina kerta toisensa jälkeen. Hyvinvointivaltion rakenteet eivät toimineet, vaan naiset pudotettiin lapsina, nuorina ja aikuisina turva-verkon läpi. Koulukodin johtaja kertoi Paulan olevan liian vaikea tapaus heille eikä halunnut häntä oppilaaksi. Vaikka hyviäkin kokemuksia viranomaisista tuli esiin, niitä kuitenkin yleisesti leimasi kokemus petetyksi tulemisesta. Vahvat epäoikeudenmukaisuuden kokemukset syvensivät naisten epäluottamusta yhteiskuntaa kohtaan. Kriminologisen leimaamisteorian mukaisesti moni alkoi ennen pitkää käyttäytyä heihin liitetyn negatiivisen leiman mukaan, uhmakaasti ja provosoivasti, mikä vähensi entisestään muiden heitä kohtaan tuntemaa ymmärrystä ja empatiaa.

Myös kirjassa naisten uhmaisuus tuli esiin. Samaan aikaan sen alle kätkeytyi ”entä jos?” -kysymyksiä. Olisiko vaihtoehoton elämänkulku ollut mahdollinen? Entä jos heitä olisi kuunneltu, uskottu, tuettu ja heidän kohtaamaansa kaltoinkohteluun olisi puututtu, olisivatko he pystyneet elämään toisin ja tekemään toisenlaisia valintoja.

Kertomuksia naisten sinnikkydestä ja periksiantamattomuudesta kautta aikain

Naisten sinnikkyys ja periksiantamattomuus välittyvät kirjasta naisia ympäröivistä haavoittavista elämäolosuhteista huolimatta. Laitosvallan alaisina naiset olisivat saattaneet päästä helpommalla, jos he olisivat omaksuneet strategisesti kuuliaisen alamaisen roolin ja he olisivat alistuneet, nöyrytyneet ja sopeutuneet viranomaisten ohjeisiin ja neuvoihin. Tottelevaisuus viranomaisten edessä tai antautuminen ilman kamppailua ei ollut kuitenkaan monelle vaihtoehto, sillä he olivat tottuneet taistelemaan omasta paikasta ja tilasta jo pienestä lähtien.

Kiinnostavan peilauspinnan nykypäivän naisvankien kertomuksille tuo kirjassa Istan tarina, jota Saarikoski dokumentoi historiallisten dokumenttien avulla yhdistäen sen havaintoihin tuon ajan kontrollipolitiikasta sekä mielisairaana- ja vankeinhoidon periaatteista. Ista kärsi vapaudenmenettämisestä 1950-luvulta lähtien. Istan viha yhteiskuntaa kohtaan oli leppymätöntä. Yhtenä vihan syynä oli hänen punakaartiin kuuluneen isänsä teloittaminen sisällissodan aikana vuonna 1918. Ista oli uhmakas, äänekäs ja hankala vanki, joka ei alistunut kohtaloonsa. Hän teki jatkuvasti vastarintaa ja haastoi viranomaisia ja laitosten sääntöjä. Ista lähetti lukuisia kirjeitä eri tahoille ja toi esille laitosvankien kokemaa sortoa. Kirjeissään hän kuvasi muun muassa eristyksellisen ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita sekä häneen itseensä ja muihin vankeihin kohdistettuja kyseenalaisia ”hoitotoimenpiteitä”. Ista itse ei uskonut vankilassa tai mielisairaalassa käytettyjen menetelmien parantavaan vaikutukseen.

Saarikoski kertoo kutkuttavasti, miten terävästi Ista osui ajan hermoon. 1960-luvun lopulla Helsingin Sanomissa kiinnitettiin huomiota vankiloita riivanneeseen itsemurha-aaltoon. Jutussa haastateltu ylilääkäri etsi syitä yksilöstä todeten itsemurhaan päätyneiden olevan ”henkisesti poikkeavia tai sairaita ihmisiä, joille teko on onnettoman, ristiriitaisen ja usein varsin vihelään elämän loppupiste”. Istan selitys oli toinen. Hän tarkasteli yhteiskuntaa laajemmin ja kritisoi kontrollijärjestelmän tapaa kohdella ihmisiä. Istan mukaan itsemurhatkin kuvaavat sitä, että yhteiskuntaolot ja -järjestys on niin ”vittumaista että yksilöt ei voi enää elääkään” (s. 282). Tälle selitykselle varmasti Emile Durkheimkin olisi nykytellyt tyytyväisenä. Samoin on mielenkiintoista, että 1960-luvun kontrollipoliittisessa keskustelussa monet asiantuntijat ryhtyivät kyseenalaistamaan vallitsevia menetelmiä ja laitoksissa olevien ihmisten heikkoa oikeusturvaa. Kriittinen keskustelu johti vähitellen heidän asemaansa parantaviin muutoksiin niin lainsäädännössä kuin esimerkiksi mielisairaala- ja vankilakäytännöissä.

Iskuja satelee, mutta en ole ”mikään vitun uhri”

Väkivalta eri muodoissaan on kuulunut lähes kaikkien kirjan naisten elämään läpi elämänvaiheiden. Väkivallantekijöinä oli paitsi läheisiä myös sellaisia aikuisia, joiden olisi pitänyt huolehtia lapsista ja pitää heidät turvassa. Moni kertoi ymmärtäneensä vasta aikuisena lapsuuden ja nuoruuden kokemusten traumaattisuuden ja sen, miten pienen ihmisen mieli ei pystynyt käsittelemään tällaisia kokemuksia. Saarikoski kuvaa 27-vuoti-

aan Kassandran lapsuutta seuraavasti:

”Häntä hakattiin. (...) Hän näki, että hänen äitiään hakattiin. Se oli niin normaalia, että kun myöhemmin jotkut ovat kertoneet kokemastaan perheväkivallasta, hänen on ollut vaikea suhtautua siihen ihmetellen. Hänen lapsuudessaan hakkaaminen kuului perheeseen. Kassandra on kulkenut äitinsä mukana ravintoloissa, hoteleissa, bingoissa. Kerran hän muistaa kököttäneensä pöydän alla, kun kaksi miestä hakkasi hänen äitinsä pesäpallomailalla.” (s. 224)

Naiset olivat todistaneet lapsina vanhempiensa ja muiden aikuisten välistä väkivaltaa, ja he kohtasivat väkivaltaa myös omisissa parisuhteissaan. Osa naisista oli itsekin käyttänyt voimakasta väkivaltaa kumppaniaan vastaan, ja osa oli tuomittu vankilaan tekemänsä henkirikoksen tai sen yrityksen takia. Jotkut naisista, kuten Paula, olivat ottaneet paikkansa omassa vertaisryhmässään ja rikollisessa alakulttuurissa väkivaltaa käyttämällä. ”Jo lapsena Paula oli repinyt poliisiautosta kaltereita, tapellut itseään vahvempien kanssa ja karannut viranomaisten käsistä. Hän ei kaihtanut väkivaltaa myöskään aikuisena. Jos häneen käytiin käsiksi, hän löi takaisin. Hän saattoi raivostua pelkästään siksi, että joku yritti lähestyä häntä. Kähmijät saivat usein tuopista.” (s. 13). Paulan maine käyttää väkivaltaa oli yleisesti tiedossa, ja mustasukkaiseksi hän oli väkivaltainen myös sellaisia naisia kohtaan, joiden hän epäili ”vehdanneen hänen puolisonsa kanssa” (s. 13).

Naiset antoivat iskuja, mutta ottivat niitä vastaan myös itse. Sukupuolensa takia naiset olivat kuitenkin miehiä heikom-

massa asemassa. Naisten kohtama seksuaalinen väkivalta on erityisen vahingoittava ja minuuttarikkova kokemus. Vaikka osa kirjan naisista saavutti menestystä ja kunnioitusta rikollisissa alakulttuureissa, miesten tekemä seksuaaliväkivalta oli viime kädessä yksi tehokas keino kontrolloida heitä ja näyttää naisille heidän paikkansa rikollispiirien hierarkioissa.

Kirjan riveiltä ja rivien välistä on luettavissa niin naisten oman väkivallan käytön kuin sen kohteena olemisen haitalliset vaikutukset. Pakeneminen päihiteisiin, itsemurhayritykset tai muunlainen itsetuhoisuus eivät olleet harvinaisia. Myös lasten huoltajuuden menettäminen oli monille vaikeaa. Sabrina oli itkenyt tämän vuoksi niin paljon, että hän sai lopulta poskiontelotulehduksen. Naiset tunsivat syyllisyyttä ja häpeää, ja he olivat huolissaan siitä, miten traumaattiset tapahtumat vaikuttasivat heidän lapsiinsa.

Monilla väkivaltaa kokeneilla naisilla on tarve korostaa omaa toimijuuttaan ja selviytymistä. He eivät halua samastua passiivisena ja avuttomana pidettyyn uuhriin. Kirjassa haastatellun Annan sanoin he kieltäytyivät olemaasta ”mikään vitun uhri” (s. 129). Tästä selkeäsanaisesta viestistä huolimatta on selvää, että väkivalta ja erityisesti seksuaalinen väkivalta aiheuttaa heikkouden ja haavoittuvuuden kokemuksia, joiden käsittelemiselle pitäisi luoda tilaa. Kirjan perusteella tämä on ollut vaikeaa. Naisten vihdoin päästyä psykologin tai muun vastaavan ammattilaisen juttusille tämä ei välttämättä pystynyt ottamaan vastaan naisen kertomusta, johon liittyi niin monia kuulijan mieltä järkyttäviä tapahtumia.

Suosittelavaa luettavaa

Saarikoski suhtautuu haastattelemiinsa naisiin kunnioittavasti ja arvostavasti. Hän on onnistunut rakentamaan luottamuksellisen suhteen naisten kanssa, ja he ovat jakaneet hänen kanssaan elettyä elämäänsä ja kipeitä kokemuksiaan. Saarikoski toteaa teoksensa jälkisanoissa, että kaikki hänen haastattelemansa naiset ovat paitsi oman elämänsä myös hyvinvointivaltion katvealueiden, vankilajärjestelmän ja erilaisten valan mekanismien asiantuntijoita. Olemme samaa mieltä Saarikosken kanssa siitä, että heitä kannattaisi kuunnella ja antaa heille asiantuntijan rooli. Kokemus-asiantuntijoiden käyttöä yhteiskunnallisessa päätöksenteossa ja eri palvelujärjestelmien kehittäjänä pitäisi ehdottomasti lisätä.

Teos kertoo huolestuttavan tarinan hyvinvointivaltion toimimattomuudesta. Jos yhteiskunnan humaaniuden mittana on se, miten se pystyy huolehtimaan heikoimmassa asemassa olevista jäsenistään, kirja todistaa tässä olevan huomattavia puutteita. Näyttää siltä, että kirjassa haastatellut naiset ovat joutuneet kaltoinkohtelun kohteeksi heikkojen lähtökohtien ja turvattoman kasvuypäristönsä vuoksi. Osa naisista oli ollut läpi elämän laitospöytäalainsina. Teos tuottaa tärkeää tietoa esimerkiksi vankiloitten käytännöistä ja niiden kehittämistarpeista. Rangaistusjärjestelmää on viime vuosikymmenten aikana uudistettu, ja sen sisälle on tuotu yhä enemmän kuntout-

tavia ja hoidollisia elementtejä. Naisten raskaiden ja kuormittavien elämäkokemusten perusteella on selvää, että naiserytymiselle työtöelle on tilausta ja tarvetta. Trauma- ja sukupuolisen-sitiivisellä otteella on paljon annettavaa vankilassa olevia naisia kohdattaessa.

Suosittelomme lämpimästi teoksen lukemista kaikille kriminologiasta, rikosoikeudesta, kriminaalipolitiikasta ja vankiloista kiinnostuneille. Varsinkin kaikkien rikosseuraamusalalla työskentelevien henkilöiden kannattaisi tutustua kirjaan ja siihen osallistuneiden naisten ainutlaatuisiin tarinoin. Kirja paikan-taa yhteiskunnallisia epäkohtia ja vaatii meitä ottamaan kantaa.

Erään suvun aave

MATTI VIRTANEN

Ei ole ihme, että Antti Järvi voitti viime vuoden tietokirja-Finlandian.

Ensinnäkin Järven kirja sukelta lähistorian varjoihin jääneelle katvealueelle, ihmisiin jotka talvisodan ja jatkosodan jälkeen eivät lähteneet evakkoon, vaan ”loikkasivat” jäämällä luovutetulle alueelle. Toiseksi sukeltaminen tehdään yhden ihmisen, Antti Järven samannimisen isoisoisän avulla, mutta jonka avulla syntyy kuva niiden ihmisten motiiveista, jotka eivät evakkoon lähteneet.

Kolmanneksi, ja mikä tärkeintä: Järvi toisintaa kirjassaan tutkimusprosessinsa etenemisen todella taidokkaasti, niin rakenteeltaan kuin ilmaisutavaltaan, ja tekee siitä lukijan mukaansa tempaavan jännityskertomuksen. Antti Järvi on paitsi rehellinen tutkiva journalisti myös hyvä kirjailija.

Kimmo kirjan tekoon oli Järven sedän puhelinsoitto toukokuussa 2020. Sedän mielestä olisi ehkä viimeinen hetki yrittää selvittää, mitä isoisoisä Antti Järvelle oikein tapahtui ja miksi. Tästä Antti Järven tuplakaimasta

Antti Järvi
Mihin katosi Antti Järvi?
Gummerus, 2023

suvussa oli puhuttu vähän ja hyvin harvoin, mutta jotain Järvi tiesi. Isoisöisä oli varttunut Jaakkiman pitäjässä Laatokan rannalla, lähti nuorena siirtolaiseksi Amerikkaan, mutta palasi vuonna 1917 kotikyläänsä, jossa meni pian naimisiin samasta kylästä kotoisin olevan Sanna Tapanaisen kanssa. Perheeseen syntyi viisi poikaa, joista neljä kasvoi ai-